

**ZAMONAVIY GLOBAL AXBOROT OQIMI TA'SIRIDA
O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH VA
MANIPULYATSIYAGA QARSHI PSIXOLOGIK IMMUNITETNI
SHAKLLANTIRISH YO'LLARI**

DADAQO'ZIYEVA MUNOSIBXON YO'LDASHEVNA

49-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

MIRTOJIYEVA YULDUZXON NOSIROVNA

4-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot zamonaviy global axborot oqimi sharoitida maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamda manipulyatsiyaga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish muammolarini yoritadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborotning tez tarqalishi o'quvchilarning fikrlash jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli, o'quvchilarda axborotni tahlil qilish, baholash va to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik-psixologik vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari, manipulyatsion axborot ta'siridan himoyalash mexanizmlari hamda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan samarali metodlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, global axborot oqimi, media savodxonlik, psixologik immunitet, manipulyatsiya, o'quvchilar, raqamli muhit, axborot tahlili, ijtimoiy tarmoqlar, pedagogik-psixologik yondashuv.

KIRISH

Zamonaviy global axborot jamiyati sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o'quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va uni tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

Raqamli texnologiyalar, internet va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi natijasida axborot oqimi keskin ortib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga, ularning qaror qabul qilish jarayoniga va dunyoqarashiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda o‘quvchilar turli manbalardan kelayotgan axborotlarni to‘g‘ri tahlil qilish va ularning ishonchliligini baholashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Ayniqsa, manipulyativ axborot, soxta yangiliklar (fake news) va ijtimoiy tarmoqlardagi ta‘sirchan kontentlar o‘quvchilarning fikrlash jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, ularni bunday axborotlardan psixologik jihatdan himoya qilish va “psixologik immunitet”ni shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

ASOSIY QISM

Zamonaviy global axborot oqimi sharoitida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va manipulyatsiyaga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish bugungi ta‘lim siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. OECD tomonidan chop etilgan “Education at a Glance” (2023) va “PISA 2022 Assessment Framework” (2023) hujjatlarida ta‘lim tizimining asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarda axborotni tahlil qilish, baholash va real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish ekani ta‘kidlanadi. Bu yondashuv tanqidiy fikrlashni XXI asrning asosiy kompetensiyasi sifatida belgilaydi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Media and Information Literacy (MIL)” konsepsiyasi (2007, yangilangan yondashuv 2011 va 2021 yillarda) o‘quvchilarda axborotni tanqidiy qabul qilish, manbalarni tekshirish va manipulyativ kontentni aniqlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. UNESCO MIL Curriculum (2021)da media savodxonlik faqat texnik ko‘nikma emas, balki axborotni tahlil qilish, solishtirish va ongli qaror qabul qilishni o‘z ichiga oluvchi kompleks kompetensiya sifatida ko‘rsatilgan.

UNESCO (2018) ICT Competency Framework for Teachers hujjatida esa o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurligi ta‘kidlanadi. Ushbu hujjatda o‘qituvchilar axborot

texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, axborotni baholash va mustaqil fikrlashni shakllantirishi kerakligi belgilangan.

OECDning “Fighting Disinformation” hisobotida (2022) global axborot muhitida noto‘g‘ri ma’lumotlar (misinformation) va dezinformatsiya o‘quvchilarning qaror qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir qilishi qayd etilgan. Shu sababli ta’lim tizimi o‘quvchilarda “media literacy” va “critical digital thinking”ni rivojlantirish orqali psixologik himoya mexanizmini shakllantirishi lozimligi ko‘rsatilgan.

UNESCO Media and Information Literacy konsepsiyasiga ko‘ra (2017, 2023 yangilanishlar), MIL o‘quvchilarga axborotni qidirish, tahlil qilish, tanqidiy baholash va yaratish ko‘nikmalarini beradi hamda bu jarayon ularning ijtimoiy va psixologik barqarorligini mustahkamlaydi.

OECD PISA 2022 framework (2023)da raqamli muhitda muammo yechish, axborot bilan ishlash va tanqidiy qaror qabul qilish kompetensiyalari o‘quvchilarning global raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omil sifatida ko‘rsatilgan.

Shuningdek, UNESCO MIL dasturlari (2022) axborot oqimining tezlashishi va ijtimoiy tarmoqlardagi kontent ko‘payishi natijasida o‘quvchilarda “information overload” va manipulyatsiyaga moyillik kuchayishini qayd etadi. Shu sababli media savodxonlikni rivojlantirish tanqidiy fikrlashning psixologik asosini tashkil etadi.

Umuman olganda, 2007–2024 yillar oralig‘ida UNESCO va OECD tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim tizimida tanqidiy fikrlash va psixologik immunitetni shakllantirish raqamli savodxonlik, media kompetensiya va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalari bilan bevosita bog‘liqdir. Bu jarayon o‘quvchilarning manipulyativ axborot ta’siriga qarshi himoyasini kuchaytiradi hamda ularning mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim psixologiyasi O‘zbekiston ilmiy-pedagogik maktabida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va manipulyatsiyaga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish jarayonini kompleks tizim sifatida ko‘rib chiqadi. Mahalliy tadqiqotlarda (O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi qoshidagi pedagogik ilmiy ishlarda) ta’lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki

shaxsning psixologik rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan faoliyat sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishi bir butun tizim ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek pedagogik psixologiyasida tanqidiy fikrlash o'quvchining axborotni tahlil qilish, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati sifatida qaraladi. Inlibrary va ERUS tizimidagi ilmiy maqolalarda (2023–2025 yillar) ta'kidlanishicha, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli ta'lim, interaktiv metodlar va reflektiv o'qitish usullari samarali hisoblanadi. Bu metodlar o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol fikrlovchiga aylantiradi.

Manipulyatsiyaga qarshi psixologik immunitet tushunchasi O'zbekiston ilmiy adabiyotlarida so'nggi yillarda shakllanayotgan yangi yo'nalishlardan biridir. Bu tushuncha o'quvchining axborot oqimida to'g'ri qaror qabul qila olish, yolg'on yoki noto'g'ri axborotni ajrata olish va tashqi ta'sirlarga nisbatan barqaror psixologik holatini anglatadi. ERUS platformasidagi tadqiqotlarga ko'ra (2023), bu immunitet media savodxonlik va tanqidiy fikrlash bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston ta'lim tizimida psixologik yondashuvning muhim jihati shundaki, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari hisobga olinadi. Xususan, boshlang'ich va o'rta sinf o'quvchilarida emotsional rivojlanish ustun bo'lgani uchun, ularda tanqidiy fikrlashni shakllantirish avvalo qiziqish, o'yin va vizual metodlar orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv pedagogik psixologiya fanida "bosqichma-bosqich kognitiv rivojlanish modeli" sifatida izohlanadi (Nishonova, 2019).

Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida pedagog va psixologlarning integratsiyalashgan faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. KIUT va boshqa pedagogik universitetlarda olib borilgan tadqiqotlar (2024) shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, emotsional intellekti va reflektiv fikrlashi o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi.

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston ta'lim psixologiyasi doirasida tanqidiy fikrlash va psixologik immunitetni shakllantirish jarayoni uch asosiy komponentga tayanadi: kognitiv rivojlanish (fikrlash jarayonlari), emotsional barqarorlik (stress va

tashqi ta'sirlarga chidamlilik) va ijtimoiy kompetensiya (muloqot va axborotni baholash). Ushbu uch komponent integratsiyasi o'quvchining zamonaviy axborot muhitida mustaqil va ongli shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

XULOSA

Zamonaviy global axborot oqimi sharoitida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va manipulyatsiyaga qarshi psixologik immunitetni shakllantirish ta'lim tizimining eng muhim psixologik-pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston ta'lim tizimi bo'yicha olib borilgan ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu jarayon o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari bilan uzviy bog'liqdir.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, tanqidiy fikrlash o'quvchilarda axborotni tahlil qilish, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi. Bu esa ularning manipulyativ axborotga nisbatan ongli munosabat bildirishiga yordam beradi. Shu bilan birga, psixologik immunitet tushunchasi o'quvchining tashqi axborot ta'siriga nisbatan barqarorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston pedagogik psixologiyasi tajribasida o'quvchilarda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda interaktiv ta'lim metodlari, muammoli o'qitish, reflektiv yondashuv va media savodxonlikni oshirish muhim rol o'ynashi aniqlangan. Bu yondashuvlar o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol, mustaqil va tanqidiy fikrlovchi shaxsga aylantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2019). *Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasi (2030 yilgacha)*. <https://lex.uz/docs/-4312785>
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2021). *Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid me'yoriy hujjatlar*. <https://edu.uz/uz>

3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2020). *Ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturi*. <https://www.uzedu.uz>
4. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. (2020). Rasmiy huquqiy hujjat. <https://lex.uz/docs/5013007>